

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՔՐԵՆԻ ՄԸ ՆՈՐ ՀՐԵՑՏԵՐԵԱՌԻԹԻՆԵՐ՝

7. Վերամանից Տամբուաւոր Արեւելագիտական ընկերութեան Ուսումնաթերթին մէջ վերջերս փորձիկ բայց հետաքրքրական Տատուած մը լցոյ տեսաւ: Հեղինակն՝ Էմիլ Տրեկելբերգ (R. v. Staackelberg) որուն հայերէն լեզուն ալ անծանօթ չէ, իւր Տատուածին վերնագիրը ընտրած է «Կրանակաւոր»¹ վասն զի սոյն ընդհանուր նիւթոյ վրայ չորս մանր դիտողութիւնք են այս անուան տակ միացած: Այս կէտերուն առաջին երկուքն մեղծ համարձեանակութիւն ունին, այնու որ խորենացոյ Պատմութեան քանի մը կէտերը կը բուսաբանեն: Խորենացոյ յիշած Ռոստոմ Սագճիկի վրայ կը գրէ գերմանացի հայերէնագէտը: «Մովսէս խորենացի իւր Պատմութեան մէջ տեղ մ'որ յաճախ ալ կը յիշուի,² կը յիշէ պարսկական զոյց մը Ռուստամայ վրայ, զոր Ռոստոմ Սագճիկ կը կոչէ գրեթէ թէ՛ «Որպէս Պարսիկք վասն Ռոստոմայ Սագճիկ» ասեն ...» Մ. Էմիլ իւր խորենացոյ ուսումնական թարգմանութեան մէջ կ'ընէ՝ թէ Ֆիրդուսի չի գիտեր «Սագճիկ» վերագիրը: Սակայն կարծեմ առանց իրաւացի, վասն զի Էւստատիոս մը կը յիշուի Զիւս որով անուամբ՝ որպէս գիտեմ՝ Անթրանք կը կոչեն զՌուստամը: այս Sages վերագիրն ուղղափի ծագած է պահլաւական՝ sagēk = հայերէն «Սագճիկ», եւ կը նշանակէ Անթրանքի (նոր պրոս. Սիսուան, բուն՝ Սիսուան) կամ Սագ: Ֆիրդուսիի գրութեան մէջ Զիւս ձեւը քանի մ'անգամ կը գտնեն յիշուած: Իսնաստեղծը կ'ընէ թէ երբ Անթրանքի գնեակիցներէն Էստիւն (Ան) անուն զՌուստամ Զիւս Զո կը կոչէ, վերջինս կը պատասխանէ գովաճակութեամբ: «Սագճիկ ինչ Ռուստամ տուաւ անուն, ինչուն Սագճիկ կը կոչեն զիս: ո՞վ չարաբարոյ: Տես, այժմ Սագճիկն է քու մահգ: պատանք է անշուշտ քու զրաճքդ ու սաղաւարա:»

Աւելի հետաքրքրական է հետեւեալ կէտն, որ խորենացոյ Արշակայ վրայ պատմած մէկ դէպքը կը քննէ, եւ կը գտնէ որ երանեան զոյց մըն է այն: «Սոյն այս թերթիս մէջ, (կ'ըսէ հեղինակն) անխորհելով գերմանական ուսումնաթերթը, խօսած է փրոֆ. Դեյուրէքէ աւետաւան Երեմիա՝ աղեղնաւորին վրայ եւ գտած՝ որ ասոր հետ նոյն է Քապարի պատմին յիշանձն (ش)»³ Արդ Մովսէս խորենացի՝ ալ կը պատմէ զոյց մը որուն մէջ կ'երեւայ ինծի թէ նոյն հռչակաւոր զոյցին մէկ քանի կէտերը կը գտնուին խորենացոյ այս տեղն է այսպէս: «Արշակ որդի Վաղարշակայ թագաւորէ ... ամն երբ տասան. նախանձաւոր եւ հետեւող հայրենի առաքինութեանց իւր, բազում կարգ ուղղութեանց գործեաց, պատերազմելով ընդ Պոնտացիս եւ Նշանակ իմող յեզեր ծովուն մեծի զինակն իւր զզոյրաւորէ:»⁴ որ էր արեւմտե գնդնոյ միեւալ ձգեալ ի հետեւակուց՝ խորագոյն նստոյց յերկանաքար արձանին, զոր կանգնեաց ի ծով երկնի: Զայս արձան բազում ժամանակս պատեցին Պոնտացի որպէս զուռ ի յաստուածոց գործ: Իսկ ի գոռայ Արտաշեսի միւսականք ընդ Պոնտացիս՝ ընկեցեալ ասնի զարձանն ի ծով:»

«Արդէն Աշուտ անունն» որ վերը յիշուած աւետաւան ձեւերուն պահլաւականը կրնայ ըլլալ, ենթադրել կու տայ թէ այս տեղ պատմութեան հետեւ ձեւն է այն հին-իրանեան զոյցին՝ զոր գիտենք պատմութեան աւետաւ. Erexša xšwīwi iša = նորպր. آرش شاپویه (ըստ Darmesteter) անձին նկատմամբ: Իսկ թէ Բն ձեւը կը «Արեւոյ քաջագոյն աղեղնաւորին» զոյցը չայոց հասած է, մասնաւոր իրենց ըստ իսկ կու լինի որ հետեւեալ ենթադրութիւնը: «Պարթեւաց Աշուտ կամ Աշ այս զուցական հռչակաւոր աղեղնաւորին իմ աշակց առջեւ ուրիշ անձն մը չէ, բայց ինչեք Պարթեւաց պետութեան հիմնադիրը ստատածացուցեալ: Իսկ Արշակունեաց դրամը յետսակողման վրայ կը տեսնուի բազման աղեղն ի ձեւն: — Թէ եւ այժմ ըստ Դեյուրէքէի ցուցմանց՝ ծագմամբ կապ չկայ

¹ Յեւ «Հանդիս Աւու», 1891, Թ. 5, էջ 142-147:

² R. v. Staackelberg, Iranica: Zeitschrift d. Deutsch-Morgenl. Gesellsch. XLIV (1891), Heft IV, pp. 620-629.

³ խոր. Պատմ. Բ. ԳԼ. Ե. ապ. Վէնետ. 1865, էջ 79:

⁴ Յայ. Մովս. 1858, էջ 286, Թ. 168:

⁵ Աշուտ. Spiegel, Avest. Uebersetz. I, p. 280; de Lagarde, Gesamm. Abhandl. p. 203 որ կ'ըսէ «Ռուստամն է Սագճիկ = Sāgax, Marr, Jan. Boer. Orahā. Iran. Pyc. aporoce. Odu. V. (էջ 6, Թ. 1 առանձին հրատ.)»

⁶ Բ. էջ 979, ապ. 2. էջ 996, 2. էջ 999, 3 եւն:

⁷ Բ. էջ 992, 3 եւն:

⁸ Թեքելու վերջին ժամանակները Սագճի կոչուած խորենացի, վասն զի նման էր հնէ Եւս (Եւս) բառին, թէեւ այս երկու բառերը կապ չունին իրարու հետ ստուգաբանութեան:

¹ ZDMG, XXXV, pp. 445-447:

² Աշուտ. նուեւ. Darmesteter, Etud. Ir. II, p. 220-221; Weber հին-իրանեան աստղագիտական աբակ (Sitzungsb. der preuss. Akad. 1888, p. 13 առանձին հրատ.)

նոր ժամանակները Էստիւն (ZDMG, XLV, p. 192, Թ. 3)

³ ցուց. որ «Իրենց նեւուց (ش) (نیر) կը յիշէ նուեւ:

Ֆիրդուսի (հրատ. Vullers, էջ 1528, 10.)

⁴ խոր. Բ. ԳԼ. Բ. ապ. Վէնետ. էջ 82:

⁵ Հեղինակն այս «Պարթեւաց» բառը կը թարգմանէ seharfgesigheit (սքարֆից) եւ կը յիշէ որ նշնագիտ (թարգմանած է Langlois (Coll. II էջ 85) գրեթէ: «dont la pointe était bien affilée» Թ. Թրգմ.)

⁶ ZDMG, XXXIV, p. 743.

Erēxša = Arīš եւ Արշակունեաց մէջ, ¹ բայց կուժ-
շմիս գտնէ այնչափ իրաւունք կրնայ ունենալ որ
յետագայն ժամանակի մէջ անուանց նշանակեալ
կամ նմանութեան պատճառաւ Erēxšaի նետա-
ձգութեան զրոյցը յետոյ Արշակունեաց հիմնա-
դրին կամ որեւէ մէկ անգամին վրայ անցաւ երբ
անգամ մ'Արշակունեաց² ցեղական զրոյց եղած
էր՝ Erēxšaի նետաձգութեան վէպը մնաց նաեւ
Արշակունեաց հայկական ճիւղին բով, միայն այն
տարբերութեամբ որ իրանական աղեղնաւորն
չպէջք բով տեգընէց մ'եղած է՝ Կարէլի է
թէ եւ ընդունիլ որ Մովսէս խորհնացի ինքնին ի-
րանեան աղեղնաւորի զրոյցը փոխադրէց Արշակա-
յ վրայ՝ բայց այնչափ հաւանական չէ այս՝ այնու
որ հայ պատմին — որ պարսկական զրուցաց
անտեղեկ չէ — հաս բաժն կ'ըլլար անշուշտ
զրոյցին իրանեան ծագումն ունենալն, էթէ ծա-
նօթ էր այն իրեն։

“Հա յիշեմք նաեւ երկու ուրիշ գէղք
ալ, որոնց նիւթն է իրանեան աղեղնաւորն կամ
տեգընէցը։³ Առաջինն է Ստասմեան պահաւակ
արձանագրութիւնն՝ ի Հալիարադ որ Հապհայ
Է. նետաձգութիւնը կը պատմէ. եւ այս՝ շատ
տեղ կը յիշեցնէ Արշակայ նիդալ արձակելուն
նկատմամբ՝ վերը պատմածք։⁴ Երկրորդ տեղն
է Սեբեհոր⁵ մէկ խօսքը՝ թէ “Քանզի զանց արար”
յայնկայս նիդալի քաղին Սպանդհասալ։⁶ զորմէ

¹ Արշակաւիք իրենց տօհմն սպարաբանութիւնը կը
հանէին մինչեւ ցաւեալականն իստի Արշակ, նոր պարս. کي ارش
(Հմմտ. Գորգուսի, հրմ. Vull. էջ 585. 3. էջ 587, 5.)
հմմտ. Spiegel, ZDMG, XLV, p. 196; Geldner, Drei
Yasht, p. 49. Ծան. Աւելոր է բունն որ کي ارش եւ
شاهنشايد արար. հետ քորքը լուինն ոչ իրեն եւ ոչ
ստորագրութեան կողմնէն, թէ եւ. նմանահիւնն եւս տա-
նուանդը։

² Զարմանալի չէ որ նետաձգութեան զրոյցը մաս-
նաւորաբար սրբել էր Պարթեւաց, որ նետաձգութեան
հետամուտ էին շատ։

³ Այս երկու տեղն ալ նմանաւ. քնն յայտնած է
Փրոֆ. Հիւպլանդն։

⁴ An old Pahlavi-Pazand Glossary, ed. Haug, Bombay-Lond. 1870, p. 46 ff.

⁵ Արշակունեաց համար կը զննէր հաս աղն ար-
ձանագրութեան մէջ մտնել թողարկման իրեն ըստ Haugի
(էջ 68), որ այս տեղ կարելի է կրնայ. “Երբ արձակեցիք
այս նիդը, արձակեցիք ի ներկայութեան նիդալարաց, եւ
ծաւմնաց, ապապց կը ապապց, քրիւն օտոյն այս խառնին
մէջ, ի դուրս նետակիրն նետ արքուն զի հասարի այս ապա-
պցին. նետը արքուն. (ապապցին) սրբին. ուր որ նետը ձգուե-
ցաւ, յիշ հաւ տեղ. (որ արքուն կրնայ)։ . . . Դարձ-
նուած հրամայեցաւ մեզնէ. “աներեւոյթ ապապց մը կանգ-
նուած է ապապցին” (Համար. աներեւոյթ ձեռք մը արքուն
է թէ Մի դնի ոտը այս խառնին, մի արձակիք նետ այս
ապապցին, քանի որ աներեւոյթ նետ մ'արձակուած է այս
ապապցին. այսպէս քրիւն այս ձեռքը, — Արշակունեաց հա-
մար մեր վերն ըստծին վրայ յաւելուց որ ըստ զուգրին՝
Հապհայ Ա. յայնք արշակունի երբ, Նեոյեւեթէ՝ Պամ. էջ 92։

⁶ Հրոմ. Պակսանեան, Բ. էջ 30, 10։

⁷ “Երբեքն” լիւարմար Մարհանաթակ (Ա. Գամ. 2. քո-
րին — Bahram Cobin, հմմտ. Nöldeke, Aufz. z. pers.
Geschichte, p. 121 ff.

⁸ Գլխաւորապէս Spentōdātā, պահաւակ Spent-dād
(Spendiāt?), հմմտ. West, Pahlavi Texts transl. II,

ասին բարբարոսքն էթէ Հասապ նա պատերազ-
մաւ մինչեւ ցայս վայր ցցեալ զնիդակ իւր ի
գետին, Haug (էջ, 65) Հապհայ նիդակընկեցու-
թեան համար կը գրէ այսպէս. “Զնիք կրնար
բսկ թէ ինչ առթիւն եւ ինչ նպատակաւ վար-
սած է արքայն նետն ի գետին. թերեւս նշանա-
կական գործք մըն էր այն, իբր այն թէ ուղղուած
ըլլարնետը թշնամուց մը՝ որ այսպէս խորհրդաւա-
որ եղանակաւ կը խոցուէր։”

Հատուածիս մնացեալ մասերը ուստաւինս
քանի մը զրոյցներու վրայ ըլլալով, մեզմ մաս-
նաւոր հետաքրքրութեան առարկայ չեն։ Այս
մասին մէջ կը յիշէ Տեղեկաւրը նաեւ Կիւ. Պատեւ-
ձակեցոյն¹ թաթարաց “Սուտ-գօլն” այսինքն
“Կաթին-տով” զրուցին ծանօթ ըլլալը։

Տ. Վ. ինննայի Աշեարհապարհան կայսերա-
կան ընկերութեան Տեղեկագրոց մէջ այս քաղ-
ընդարձակ հատուած մը լցա տեսաւ.² որ քերն
նպատակ առած է Տերսիմի կողմանց վրայ տեւ-
ղաբարհան տեղեկութիւններ տալ, առաի այն
երկրին՝ որ թէ եւ Կարնայ, Երզնկայի, Խաբարդի
ու Քոլայ ճիշդ սահմանակից, բայց ցայսօր առ-
կածածանօթ է. Հնդկական³ Պուլիքա մերջին
պատերազմով ժամանակ զինուորական բժիշկ
ըլլալով օսմանեան կայսերական բանակին մէջ,
տուիթ ունեցած է այս մասին ինչ ինչ կողմանքն
կարելու անցներու. եւ այս իւր ուղեւորութեանը
արդիւնքն է սոյն գրութիւնը, ուր մանրակրկիտ
եղանակաւ յիշելով ուրիշ եւրոպացի ռալեւա-
րաց այս կողմանց նկատմամբ հրատարակածները՝
կը ջանայ անոնց շատ սխալներն ուղղել։ Ասկայն
գժարատարար նոր նշանաւոր տեղեկութիւնը
շատ չկան գրութեան մէջ, որուն վերջին կէտն
ղուտ մատենախօսական քննադատութիւն է ու-
րիշ ուղեւորաց արած տեղեկութեանց. իսկ
առաջին կէտն՝ ուր կը գտնուին աւելի տեղա-
գրական ծանօթութիւնը, շատ խնդրած են
այլեւայլ ուղղութեամբ ըրած ուղեւորութեանց
նկարագրութեամբը։ Ընդարձակ կը խօսի հնդե-
նակն իւր երկրպագին մինչեւ խաչատ, եւ ուրիշ

p. 137 (Saer. Books of the East, V.) նոր պարսկերէս լիւրձակ.
Դան. Արշակունեաց (Պատմ. Արշակունեաց, հրմ. Էմին, Իսթան-
բուլ. 1860, Բ. Է. Խ. էջ 191 եւ) կը յիշէ վիճխարի
հսկայ մ'արուն ձիազէ կը մատուցանէ ձուր, եւ արուն
սուրբ անտաններ նուիրուած էին “կարգալով զնա քանիք
խաւ (թամարներն — ինչպէս երկրին) աստուած, զոր Պար-
սիք Աստուծոյ բոլոր կրէին”, հմմտ. Պատմականի առաջին
թարգմանութիւնը, էջ 193։

¹ Պատմ. աղ. Վեհաւ. 1865 Վ. Ե. էջ 211, Հմմտ.
Պատմականի Historia Mongolorum ու արալեան իստիցիան,
II, p. 83, p. 130, 16. (Petersb. 1874.)

² D. Butyk a. Das ehemalige Vilayet Dersim:
Mittheilungen der kaiserl. königl. Geogr. Gesellschaft in
Wien. XXXV (1893), Nr. 2, 8, pp. 99—120 և. Nr. 4,
pp. 194—210.

անգամ՝ Խարբերդէն մինչև Մազկերտ ըրած գծին վրայ, վերջնայ չընկալայց, բայց մանաւանդ Տուսիկ լեռան վրայ երկարաձիգ կը ճառէ, նշնպէս նաեւ Բերրի եւ Հապապ աւանաց վրայ, գրութեանս մէջ լինելու կարելի է շատ մը կարեւոր մանաւանդ տեղադրական տեղեկութիւններ գտնել, բայց ընդհանրապէս ուրիշ տեսակիտէ՝ զոր օրինակ նշյն կողմանց բնակչաց նկատմամբ՝ շատ քիչ բան կայ. աւելի շատ են նշյն կողմերուն բարդ մեծամեծներուն վրայ տեղեկութիւնները, Հանդերձ ամենայն թերութեամբ՝ օգտակար Տրատարակութիւն մըն է այնու որ այս օակաւանտութիւն կողմանց վրայ քիչ շատ տեղագրական լըյ կը սփռէ: Ի վերջոյ գրուած է Տերսիսի գաւառակին աշխարհացոյց տակտակ մը 1: 1,000,000 մեծութեամբ, զոր ստուերագրած է Տեղեկակն՝ օգնութեամբ Հանրամասնութիւնը:

Ք. Ոչ շատ ժամանակ յոռաջ տոխիմ ունեցանք զնկ գրեթէ ամբողջովն այն հաստածին թարգմանութիւնը, զոր Հայերէնագետս Կոնրիքր գրած էր Պրոպանտի Օրինաց նորատակ Հայերէն Տին թարգմանութեան վրայ: Նշյն գիտնականն Տրատարակած է «Բանասիրութեան Վերինեան թերթ» անուն ուսումնականութիւն մէջ միեւնոյն նիւթոյ վրայ երկրորդ հատուած մը՝ «Պրոպանտի Օրինաց Տին Տայ թարգմանութիւնը, վերնագրով»¹ Այն անգամ ամբողջ հաստածը զուտ համեմատութիւն է Հայ թարգմանութեան ընթերցանածոց եւ այլ յոյն բնագրաց, ի մանաւորի Cod. Paris. 1807 եւ Մարսիլոս Փիլիսիսիոսի բառին թարգմանութեան սխեմ: Ի վերջոյ գրած է քննիչն կտոր մը Հայ բնագրին (էջ 638) տող առ տող ու տառ առ տառ զննելով անոր համապատասխանող յունարէն բառն. ասով պայծառ յերեւան կու գայ թէ այնպէս ստուռ է Հայերէնի թարգմանութիւնը որ եւ ոչ տեղ մը բառերու կարգն այլազգ է յոյն բնագրին, այլ թարգմանիչն յոյն բառի գիմաց Հայ բառ մը գրած է պարզապէս, կամ «յունարէն է Հայերէն բառերով»:

Նշնպէս Հայերէնագետն Սոփ. Բուգգէն որուն մէկ նոր գրութեան վրայ առիթ առնեցաւ իտալի «Հանդէս»², Ճիգը նշյն վերնագրով («Ստուգաբանութիւնը Հայերէն լեզուի») Տրատարակած է ուրիշ բառական ընդարձակ

տարակած է ուրիշ բառական ընդարձակ հաստած մ'այ: Այս հաստածն ինչպէս Հայա-գիտին խմբագրութեանս ուղղեալ նամակին մէջն աչ բուռած էր³, կը խօսի Հայերէնի ընդունելութեան ներկայիս ուղ (օղ, ուղ) մասնկան եւ ապա Հայերէնի կատարելելու կողմից մասնկանց վրայ: Սակայն բաց ի այս երկու գիտնոր նիւթերէն՝ ամբողջութեամբ են հաստատուած մէջ շատ մանր գիտողութիւնը Հայերէնի քերականական կազմութեանց, գրերու կրած փոփոխութեանց նկատմամբ եւ այլ ստուգաբանութիւնը. այսպէս յոգնակիթ մասնկան, Տեղիկ-գերմանական այլեւայլ թառերուն Հայերէնի էջ կրած փոփոխութեանց վրայ, ի մանաւորի օղ, ուղ վերջուորեալ բառեր (ցոլ, թող, հողմ, մողղ, զողմ, օղ), Տեղիկ-գերմ. ցի Հայ բառերուն սկիզբն կորսուելը (երզ, ոստնամ, արագիլ, ոսիկ եւն.) Ընդարձակ խօսուած է նաեւ Հայերէն ի տառին այն կէտին վրայ, երբ ի ծագած է sk տառածեւէ. (խե = լիթ. skersas), խեթ = գերմ. skatja, (խեթ = յոյն exápteros), խիթ = իտալ. ձեւէ ծագած = յոյն (exúlos), խիթ = սլ. skota եւն. եւն.) նշնպէս չ (գերմ. ձոր, Տեղ. ձանեմ, յորանք), եւ վերջապէս նաեւ է եւ ու տառերուն վրայ, վերջինքս այն դիպաց մէջ՝ երբ Տեղիկ-գերմ. bh ձայնին բառերու վրայ: Մեր նպատակէն դուրս է հաստատուած բովանդակութեան վրայ աւելի մանրամասն խօսիլ:

10. Ո ինչնայի արեւելագիտական թերթի մէջ լըյս տեսած⁴ Հայերէնագետ Փր. Միւլլէրի շատ մը մանր գրութիւններն առիթ առնեցանք զննելու թերթի մէջ. այսպէս նշյն գիտնականն ստուգաբանական գրութիւնը՝ «Հայկականք Զ. անուն»⁵ Վազարայ փարպեցոյ, Միւլլէրայ Գոշի գաղտնասանագրոյն վրայ գրուածն եւ այլ մանր գիտողութիւնը,⁶ Հայկական նշանագրաց վրայ⁷ եւ այլ նմաններ, Հայագետն սոյն պրեմիւթերթի մեկն տեարի վերջերը «Տեղեկութիւնը» անուամբ մանր ստուգաբանութիւնը կը գնէ Հայ եւ պարսիկ լեզուաց, զորոնք հա զննելու տեարի կը Տրատարակէ Նորատակ Ստուգաբանութիւնը «Ինքնանիւթ Վեհաբան» անուն գեղարուեստագիտական գործոյն առիթիւ ընդարձակ

¹ Տեւ «Հանդէս Վեհ» 1892, ք. 2, էջ 38—37.
² Fred. C. Conybeare — On the old armenian version of Plato's Laws: American Journal of Philology Vol. XII, Nr. 4, pp. 399—413. Ստուգաբանութիւնն ստուգա այն մասին նաեւ. «Ինքնանիւթ» 1892, ք. 59.
³ Տեւ «Հանդէս Վեհ» 1892, ք. 1, էջ 20.

⁴ Sophus Bugge, Beiträge zur etymologischen Erläuterung der arm. Sprache: Indogermanische Forschungen, herausg. von Brugmann und Streitberg, I. Heft V, pp. 437—459.

⁵ Տեւ «Հանդէս Վեհ» 1892, ք. 5, էջ 148.
⁶ Տեւ «Հանդէս Վեհ» 1890, ք. 12, էջ 283—285.
⁷ Տեւ «Հանդէս Վեհ» 1891, ք. 6, էջ 179—183.
⁸ Տեւ «Հանդէս Վեհ» 1891, ք. 3, էջ 68—70.
⁹ Տեւ «Հանդէս Վեհ» 1889, ք. 5, էջ 86—88 եւն. եւն.

քննադատական ակնարկ մը գրած է՝ նոյն Հայե-
րէնագէտն, որուն վերջերն գլխաւորաբար այն
կէտէն առեալ՝ թէ՛նոյն ձեռագրին մանրանկարքն
ասորական են, կրկին ի մէջ կը բերէ Հայերէն
նշանագրաց գիւտի խնդիրն եւ իւր կարծիքը թէ
ասորականն աղբիւր ունին Հայ տառերը։

Նոյն թերթին (1891 տարւոյ) երկրորդ
տետրին մէջ Տրատարական է գիտնականն
Նորայրի Բիւզանդացւոյ 6 Յունիս 1891 թուա-
կանաւ ընդարձակ մէջ գաղղիներէն նամակն առ-
ժըր. Միւլլըր,՝ յորում քննադէպի Հեղինակն Միւլ-
լըրի այն քննարկական խորհրդածութեանց առ-
թիւ.՝ զոր ըրած էր թողմանի Արծրունւոյ Պատ-
մութեան քանի մը կէտերուն եւ որոնք լոյս առ-
նան էին նաեւ ի «Հոմերոս»³, գիտողութիւն-
ներ կ'ընէ եւ կ'ողղէ Արծրունւոյն նոյն կէտերը։

Նոյն թերթին երրորդ տետրին մէջ գրած
է գիտնականը Հայերէն քանի մը բառերու
ստուգարանութիւնը՝ տասնէ-հինգ թուով,⁴ եւ
վերջապէս նոյն թերթին այս (1892) տարւոյ եր-
կրորդ տետրին մէջ տեղեկութիւն կու տայ նոր
լոյս տեսած Նոյնիէի Պատմութեան վրայ ըստ
Անձնագրաց օրհնակի (Տրտ. Խ. Երկհամի-
սեանց), եւ Մտեկանաթի Ռոշթայ Հայերէն-լատի-
ներէն ձեռագիր բառագրաց վրայ որ Միւրաւնու-
թեան գրատան մէջ կը պահուի,⁵ եւ դարձեալ
խօսելով նաեւ Միւրաւնութեան կողմանէ Տրա-
տարակերտ ձեռնարկած «Մայր Եռացի Հայե-
րէն ձեռագրաց» գործին երկու տետրերուն
վրայ՝ կը գրէ՝ «Ուրախ ենք որ կրնանք մատ-
նանիշ ընել այնպիսի գիտնական ձեռնարկու-
թեան մը վրայ՝ որ Հայագիտական ուսմանց ծաղ-
կելուն յետագայ մեծապէս պիտի նպաստէ եւ
վիճենայի Միւլլըրեան Միւրաւնութեան մեծ
պատիւ պիտի բերէ։ Այս Միւրաւնութիւնն որուն
գլուխն է Ժոնթի գիտնականն Արքեպ. Հ. Ար-
սէն Վ. Այալընեան, միտք ունի Մայր Եռացի մը
Տրատարակերտ ամէն թէ Արեւմուտք եւ թէ
Արեւելք եղած Հաւաքածոյից Հայ ձեռագրաց։
Այս մեծ ձեռնարկութեան առջին երկու տետր-
ները լոյս տեսած են, որոնց Ա. Տետրը կը նկարա-
գրէ Վիեննայի կայս. գրատան ձեռագիրք (Թուով
28) եւ ձեռագիր մը Վկոյտեանց վանաց գրատան
եւ Հատ մ'ալ որ ինձ կը վերաբերի, ուստի ընդ
ամէնէն 30 ձեռագիր. իսկ Բ. Տետրն կը նկա-

րագրէ Միւլլըրի արքունի մատենագրարանին
ձեռագիրք (Թուով 21) եւ Հատ մ'ալ քեղեցիկ
մանրանկարներով՝ որ Միւլլըրի Պիլլըր Վեսս
գրաւածառն թով կը գտնուի, ուստի ամբողջ
22։ Վիեննայի ձեռագրաց ցուցակն յօրինած է
Հ. Յ. Տրաւեան, իսկ Միւլլըրի ձեռագրաց՝ Հ.
Գր. Վ. Գալէմբեարեան։ Գործքը թէ՛ եւ նոր Հայ-
երէն լեզուաւ է, բայց սկիզբն գրտած է Համա-
ռօտ տեղեկութիւն մը գերմաներէն լեզուաւ, եւ
այս՝ նոր Հայերէնին անտեղեկ գիտնող Համար։
Յաջորդ տետրերը պիտի նկարագրեն Պիւր-
բուրգի, Անգլիոյ եւ Հռոմէ ձեռագիրները՝ Պր.
Մարի, Պարսեանի եւ Միւլլըրեանի գրիչներէն։
Երկու այս տետրերն՝ յօրինման կերպին նկատ-
մամբ՝ մեր լիութի գովութեան արժանի են, ինչ-
պէս արդէն Հեղինակացը ծանօթ գիտնականու-
թեանն ու յօրինածական կրթութեանն կը
սպասուէր։ Ամէն ձեռագիր մանրակրկիտ ինձնա-
քով աւ շնորհակեմաբ քննուած եւ մանրամասն
նկարագրուած է։ Գծախառնար այս մեծանշամ
աշխատութեան առարկայ եղած ձեռագիրք
գրական մեծամեծ յիշատակարարն չեն։ Վիենն-
այի արքունի գրատան ամէնէն յարգի ձեռա-
գիրք կրնան նկատուիլ միայն Cod. 10 եւ 17։
Հրատարակութեան ամէն Հատորին վերջը Տնա-
գրական յաւելումն աւանդուներ ալ պիտի
գրուին։ Կը յուսանք որ այս ընտիր Տրատարա-
կութեան վրայ ուրիշ անգամ ալ խօսելու առիթ
կ'ունենանք։»

Հ. Յ.

ԱՅԳՈՅՆ ՀՐԱՏՈՐԻԱԹԻԻՆԷ 1891 ԱՄԻ Ա. ՀԱՅԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԷ՝

1. Արիւնեան Մ — Առաջնորդ Թարգմանութեան
Պարսկերէն լեզուի։ Գ. Պ. տպ. Ն. Կ. Պէրս. 8° 64
էջ. 342։
2. Այնքանման Մարգարիտ — Գիտագիր ալ-
րոմ։ 8փ. տպ. Արօք. 4° 2 րկ։

¹ Եւրոպ. ցուցակն որպիս ալ բանաբան ենք ամ-
բողջական ու չէնք ընել, կարելի է մեր բաղձնական
կատարելութեան հարցին վրայէն գործելի հակադասա-
նելն իսկ քառական եւ համագործելու։ Հետ յիշուած գրք
քառական մաս մը անհաղթ տեսնելով՝ ցուցակագրուած են,
բայց մեծ մաս մ'ալ միայն ազգային թերթերու Հրատա-
րակութիւնէն ծանօթ է մեզ որ գծախառնար ըստ անգամ
թերթի ու թերթի տեղեկութիւն միայն կու տան գրքին վրայ։
Իսկական է ասով որ մաս մը գրքը զոյգութիւն իսկ անանօթ
մայ, այլոց՝ այս կամ այն կողմը պարագային, ապաւոր-
ութեան որոշ տարին, տեղն ու ապաւորութեան են։ Եռացիին
մէջ կան քանի մը գործք՝ որ թէ՛ եւ 1890 տարւոյ վերջը
լոյս տեսած են, բայց հակառէ 1891 տարեթիւը կրնայ
անուան ինչ ցանկին մէջ՝ ընդհակառակն 1892 թիւն կրող,
բայց արեւմտեան 1891 տարւոյ վերջին միւլլըրեան լոյս տե-
նող քանի մը գործք չեն առնուած, այլ թուոյն ըստ
յորդ 1892 տարւոյ ցուցակին յիւր տարեթիւն չէյն նշանա-
կուած, պէտք է 1891 հաղկելու։ Նոյնը կ'արժէ նաեւ
քննադատութեանց համար։ Իսկ քննադատութեանց չոր-
քիս մէջ չեն նշանակուած համառօտ զիջումներ կամ
գովանական յայտարարութիւններ. եւն։

¹ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgen-
landes, V. Heft II, pp. 169—174.
² WZKM, V. Heft II, pp. 188—190.
³ Տնա «Հանդէս ԱՊ» 1891, Թ. 6, էջ 182—183.
⁴ WZKM, V. Heft II, pp. 265—269.
⁵ WZKM, VI. Heft II, pp. 179 եւ 191.
⁶ WZKM, VI. Heft II, pp. 177—8.